

Avastades humanitaarõigust

Sõnastik

ICRC

Rahvusvaheline Punase Risti Komitee Genf 2001, uuendatud 2002

Tõlge eesti keelde 2011

T +41 22 734 60 01 **F** +41 22 733 20 57

E-mail: shop.gva@icrc.org **www:** www.ehl.icrc.org

Mitte-kommertslikel ja pedagoogilistel eesmärkidel võib käesolevat materjali paljundada, tõlkida või lühendada. Siiski võib materjali sarnaselt kasutada või kohendada vaid RPRK kirjaliku loaga ning see peab kandma RPRK ja EDC logosid (saab tellida RPRK-st). Ka valitsuse poolne ametlik haridusasutus ning Punane Rist või Punase Poolkuu Rahvuslik Ühendus võivad lisada oma logo.

Avastades humanitaarõigust

Sõnastik

Sõnastik

Paljusid sõnu kasutatakse programmis „Avastades humanitaarõigust” spetsiaalses tähenduses. Näiteks kasutame mõistet *humanitaarak* kitsamas tähenduses, kui on üldiselt tavaks. Lugeja peaks mõistma, et paljude allpool toodud mõistete üldine kasutusviis on siinkohal määratletust avaram.

AHELREAKTSIOON (MITTEJURIIDILINE)

rida sündmusi, millest igaüks mõjutab järgmist või põhjustab selle.

AMNESTIA

üldine armuandmine seadusi rikkunud üksikisikute rühmale.

ASJATU KANNATUS

valu või piin, mis pole sõjaliste eesmärkide saavutamiseks hädavajalik (või kannatus, mis pole vajalik suuremate kannatuste ärahoidmiseks). Kuigi mittevajaliku kannatuse kohta ei ole täpset definitsiooni, on nii see kui ka üleliigse kahju tekitamine kuulutatud rahvusvahelise humanitaarõigusega ebaseaduslikuks.

EETILINE DILEMMA (MITTEJURIIDILINE)

olukord, mille puhul olulise eesmärgi poole püüdlemine on vastuolus teise olulise eesmärgiga või toob kaasa nii kasu kui kahju.

ARMU ANDMINE/ARMU ANDMISEST KEELDUMINE

õigusvastane tegevus, mille puhul keeldutakse kellegi elu säästmast, sealhulgas nende elu, kes on võimetud end kaitsma või kes on alla andnud.

ENDISE JUGOSLAAVIA RAHVUSVAHELINE KRIMINAALKOHUS (ICTY)

kohus, mis loodi Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni poolt 1993. aastal mõistmaks kohut isikute üle, kes vastutavad alates 1991. aastast endise Jugoslaavia territooriumil toime pandud sõjakuritegude, genotsiidi ja inimsusevastaste kuritegude eest.

VÕRDSUS (MITTEJURIIDILINE)

inimeste aitamine või neid puudutavate otsuste langetamine, lähtudes ainult nende vajadustest,

arvestamata nende rahvust, rassi, religioosseid tõekspidamisi, sotsiaalset klassi või poliitilisi veendumusi.

ETNILINE PUHASTAMINE

etnilise elanikkonna sunniviisiline ümberasustamine või hävitamine mingilt maa-alalt, et maksma panna teise etnilise rühma identiteet ja võim.

GENFI KONVENTSIOONID

1949. aastal Genfis allkirjastatud lepingud, mis moodustavad kaasaegse rahvusvahelise humanitaarõiguse alused. Need puudutavad:

- I. lahinguväljal olevate relvajõudude haavatuid ja haigeid
- II. merel olevate relvajõudude haigeid, haavatuid ja merehätta sattunuid
- III. tsiviilelanikkonda
- IV. sõjavange.

GENFI KONVENTSIOONIDE ÜHINE ARTIKKEL 3

artikkel, mis kordub kõigis neljas Genfi konventsioonis ja mis rakendub mitterahvusvahelise relvastatud konflikti korral (ülejäanud konventsioonid rakenduvad ainult rahvusvahelise konflikti korral). See artikkel sisaldab RHÕ põhireegleid. Artikkel 3 on täielikult esitatud alljärgnevalt

Kui lepingupoole territooriumil tekib relvakonflikt, mis ei ole rahvusvaheline, peab konfliktiosaline kohaldama vähemalt järgmisi sätteid:

- (1) Sõjategevusest aktiivselt mitte osa võtvaid isikuid, sealhulgas relvajõudude liikmeid, kes on alistunud ja neid, kes on jäänud võitlusvõimetuks (hors de combat) haiguse, haavata saamise või kinnipidamise tagajärjel või muul põhjusel, tuleb igas olukorras kohelda humaanselt, ilma mis tahes vaenuliku vahetegemiseta rassi, nahavärvi, religiooni või veendumuste, soo, sünnipära või varalise seisundi või muu sellise kriteeriumi alusel.

Seetõttu on eelpool nimetatud isikute suhtes alati ja kõikjal keelatud järgmised toimingud:

- (a) vägivald elu ja isiku vastu, esmajoones tapmine, vigastamine, julm kohtlemine ja piinamine;
- (b) pantvangide võtmine;
- (c) isikliku au haavamine, esmajoones alandav ja alavääristav kohtlemine;
- (d) karistuste mõistmine ja täideviimine ilma eelneva otsuseta, mille on teinud tavapäraselt

Sõnastik

moodustatud kohus, mis võimaldab kõiki tsiviliseeritud rahvaste tunnustatud asendamataid õiguslikke tagatiseid.

(2) Haavatud ja haiged tuleb kokku koguda ja nende eest hoolitseda.

Erapooletu humanitaarorganisatsioon, nagu Rahvusvahelise Punase Risti Komitee, võib pakkuda konfliktiosalistele oma teeneid.

Konfliktiosalised peaksid püüdma erikokkulepetega jõustada ka kõik käesoleva konventsiooni ülejäänud sätteid või osa nendest.

Eelnevate sätete kohaldamine ei muuda konfliktiosaliste õiguslikku staatust.

GENOTSIID

rassilise, etnilise, religioosse või kultuurilise rühma tahtlik ja süstemaatiline hävitamine tapmise, vigastamise, elutingimuste halvendamise, sündide ennetamise või laste ümberpaigutamise kaudu.

HUMANITAARNE TEGU (MITTEJURIIDILINE)

elu ja inimväärikust kaitsev tegu, harilikult kellegi heaks, keda inimene tavaliselt ei kaitseks ja on tõenäoliselt seotud isikliku riski või kahjuga.

HÄDAOLUKORD (MITTEJURIIDILINE)

olukord humanitaartöös, mille puhul on vajalik rahuldada katastroofi või relvastatud konflikti tõttu ohtu seotud inimeste pakilisi vajadusi. Rahvusvaheline Punase Risti Komitee sekkub ainult relvastatud konflikti või siserahutuste puhul, samas kui Rahvusvaheline Punase Risti ja Punase Poolkuu Seltside Föderatsioon sekkub looduskatastroofide puhul.

INIMSUSEVASTASED KURITEOD

mõrv, hävitamine, orjastamine, väljasaatmine, vangistamine või piinamine, kui need on toime pandud osana massilisest või süstemaatilise rünnakust tsiviilelanikkonna vastu. Väikeste erinevustega on need määratletud Nürnbergi tribunali harta, endise Jugoslaavia Rahvusvahelise Kriminaalkohtu, Rwanda Rahvusvahelise Kriminaalkohtu ja Rahvusvahelise Kriminaalkohtu statuutidega.

INIMVÄÄRIKUS (MITTEJURIIDILINE)

kõikide inimeste väärtus ja au, vaatamata sellele, kes nad on ning sõltumata nende rahvusest, rassist, religioossetest tõekspidamistest, sotsiaalsest klassist,

poliitilistest veendumustest või muudest grupi- või isikuomadustest.

INIMÕIGUSED

mis tahes olukorras rakendatav reeglite kogu, mis kaitseb inimväärikust, eriti riigivõimu omavolilise käitumise eest.

INTERNEERITU

tsiviilelanik või võitleja, keda ei süüdistata kuriteos, kuid keda ennetava turvameetmena relvastatud konflikti ajal vangis hoitakse.

JALAVÄEMIINID

sõjamooni, mis on määratud lõhkema isiku, looma või sõiduki juuresolekul, läheduses viibimisel või nendega kokkupuutel ning mis muudavad inimesed teovõimetuks, vigastavad või tapavad neid või muudavad sõidukid kõlbmatuks.

JÕUSTUMINE

aeg, mil leping hakkab õiguslikult toimima (leping saab õigusjõu).

(SEADUSE) JÕUSTAMINE

sõjakuritegusid toime pannud isikute vastutusele võtmine ja nende üle õiguse mõistmine seaduslike vahendite abil. Rahvusvaheline humanitaarõigus nõuab, et riigid otsiksid üles ja karistaksid inimesi, kes on toime pannud tõsiseid rahvusvahelise humanitaarõiguse rikkumisi, hoolimata toimepanija rahvusest või kohast, kus seaduserikkumine aset leidis.

JÄRGIMINE [TÄITMINE]

mõiste, mis osutab, et riigi või organisatsiooni käitumine on kooskõlas lepingus või rahvusvahelises kokkuleppes sätestatuga.

KAASNEV KAHJU

rünnaku käigus juhuslikult tekitatud kahju või kaotused, vaatamata vajalikele ettevaatusabinõudele tsiviilisikute elude kaotamise, tsiviilelanike vigasaamise ja tsiviilobjektide kahjustamise ärahoidmiseks või minimeerimiseks.

KINNIPEETU

tsiviilelanik, keda süüdistatakse kuriteos ja hoitakse vangis relvastatud konflikti ajal.

KONFIDENTSIAALSUS

võime hoida midagi saladuses. Konfidentsiaalsus on valitud Rahvusvahelise Punase Risti Komitee (RPRK) standardseks töömeetodiks, et võimaldada endale ligipääs ohvritele ja neid kaitsta, arendades võimudega efektiivset dialoogi. Pretsedendiõigus (*case law*) kinnitab, et RPRK-l on absoluutne õigus informatsiooni mitte avalikustada. RPRK heaks töötavad isikud ei tohi (kui RPRK ise ei ole neid selleks volitanud) tunnistada ühegi kohtu või tribunali ees ühegi asja kohta, mida nad oma töö käigus tähele on pannud (endise Jugoslaavia Rahvusvaheline Kriminaalkohus, Simić'i kohtuasi, 27. juuli 1999).

KONFLIKTI LEVIMINE (MITTEJURIIDILINE)

arusaam, et üksainus tegu võib levida ja tekitada laiemat vastukaja, nagu vettevisatud kivi võib tekitada laineringi.

KONFLIKTIOSSALISED

need, kes võtavad võitlusest osa, sealhulgas nii valitsused kui võitlevad jõud, mida riik või valitsus ametlikult heaks pole kiitnud.

KOODEKS

reegel või reeglite kogu. Koodeks võib olla kirjalik või kirjutamata (tava).

KÕRGE LEPINGUOSALINE

riik, mis on konventsiooni ratifitseerinud.

KÕRVALTVAATAJA (MITTEJURIIDILINE)

isik, kes osa võtmata viibib sündmuse juures, kus on ohus teiste isikute elu või väärikus. Kõrvaltvaataja võib otsustada sündmuse sekkuda (otseselt või kaudselt).

LAPS

Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni 1989. aasta lapse õiguste konventsiooni määratluse järgi on laps „kuni 18aastane inimene, kui lapse suhtes kohaldatava seaduse põhjal ei loeta teda varem täisealiseks“.

LISAPROTOKOLLID

täiendused lepingule või rahvusvahelise õiguse kogule. Näiteks 1949. aasta algupäraseid Genfi konventsioone täiendati 1977. aastal kahe lisaprotokolliga, ja 2005. aastal kolmanda lisaprotokolliga.

MARTENSI KLAUSEL

säte, mis kuulub paljude RHÕ lepingute juurde alates 1899. aastast ning mis pakub üldist kaitset nii tsiviilelanikele kui võitlejatele. Martensi klausel on täielikult esitatud alljärgnevalt:

Rahvusvahelise õiguse kirjalikult reguleerimata juhtudel jäävad nii elanikkond kui sõdijad rahvusvahelise õiguse printsiipide kaitse ja valitsemise alla, nii nagu need tulenevad tsiviliseeritud rahvaste vahel juurdunud tavadest, inimlikkuse seadustest ning avaliku südametunnistuse nõudmistest.

MITTERAHVUSVAHELINE RELVAKONFLIKT

võitlus riigi territooriumil regulaarvägede ja identifitseeritavate relvastatud gruppide vahel või üksteisega võitlevate relvastatud gruppide vahel; seda nimetatakse ka sisekonfliktiks või kodusõjaks.

MITTEVÕITLEJA

isik, kes ei võta või ei võta enam osa sõjategevusest.

ERAPOOLETUS

konfliktis mitte kellegi poolt olemine.

OHVRID

isikud, kes relvastatud konflikti tagajärjel kannatavad.

OTSING (MITTEJURIIDILINE)

nende inimeste asukoha kindlaksmääramine ja tuvastamine, kes on eraldatud oma väeosast („kadumine lahingus“) või perekonnast relvastatud konflikti ajal.

OTTAWA LEPING

1997. aastal Kanadas Ottawas allkirjastatud kokkulepe, millega keelatakse isikuvastaste miinide kasutamine, varumine, tootmine ja üleandmine, ametliku pealkirjaga „Jalaväemiinide kasutamist, varumist, tootmist ja üleandmist keelustav ja nende hävitamist nõudev konventsioon“.

TEISED SÕJAVÄESTATUD JÕUD

väeosad, millel on valitsuse ametlik või mitteametlik toetus sõjaväeoperatsioonidel osalemiseks, hoolimata sellest, et nad ei kuulu ametlikult relvajõududesse ega politseisse.

PAGULANE

isik, kes tagakiusamishirmu, sõja või avalikku korda tõsiselt rikkuvate sündmuste tõttu on sunnitud oma kodust lahkuma, et otsida pelgupaika teises kohas väljaspool oma sünnimaad. Mõnedel pagulastel on vastuvõtjariiki saabudes õigus eristaatusele. Tingimused sellise staatuse nõudmiseks on kehtestatud 1951. aasta pagulasseisundi konventsioonis.

PROPORTSIONAALSUS

põhimõte, mille kohaselt tsiviiliskite elude kaotus ja kahju tsiviilobjektidele ei tohi olla suurem võrreldes sõjalise kasuga, mida sõjalise objekti ründamisest oodatakse.

RAHUVASTASED KURITEOD

agressiivse sõja või rahvusvahelisi lepinguid rikkuva sõja planeerimine, ette valmistamine, alustamine või pidamine. Selliselt on need määratletud Nürnbergi tribunali hartaga.

RAHVUSLIK VABASTUSSÕDA

konflikt, milles inimesed võitlevad koloniaalvõimu, okupatsiooni või rassistliku režiimi vastu. Rahvusvahelise humanitaarõiguse kohaselt on rahvuslik vabastussõda (tunnustatud Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni poolt) rahvusvaheline relvastatud konflikt.

RAHVUSVAHELINE HUMANITAARÕIGUS (RHÕ)

reeglid, mis relvastatud konflikti ajal püüavad kaitsta isikuid, kes ei osale või ei osale enam sõjategevuses ning piirata kasutatavaid sõjapidamisviise ja -vahendeid; tuntud ka sõjaõigusena.

RAHVUSVAHELINE KRIMINAALKOHUS (RKK)

alaline kohus, mis uurib ja karistab kõige tõsisemaid rahvusvahelise õiguse rikkumisi (genotsiid, inimsusevastased kuriteod, sõjakuriteod ja agressioon). Rahvusvaheline kriminaalkohus (RKK) loodi pärast seda, kui 60 riiki ratifitseerisid 1998. aastal Roomas rahvusvahelisel kohtumisel vastuvõetud kokkuleppe.

RAHVUSVAHELINE PUNASE RISTI KOMITEE (RPRK)

erapooletu, neutraalne ja sõltumatu humanitaarorganisatsioon, mille ülesanne on kaitsta sõja ja siseriikliku vägivalda ohvrite elusid ja väärikust ning osutada neile abi. RPRK suunab ja koordineerib rahvusvahelist abistamistegevust konfliktiolukorras. See püüab ka kannatusi ära hoida, edendades ja kindlustades humanitaarõigust ja universaalseid humanitaarseid põhimõtteid.

RAHVUSVAHELINE RELVAKONFLIKT

võitlus vähemalt kahe riigi relvastatud jõudude vahel. Rahvuslikud vabastussõjad (tunnustatud Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni poolt) on liigitatud rahvusvaheliste relvastatud konfliktide alla.

RAHVUSVAHELINE TAVAÕIGUS

riikidevaheliste ühiste tavade ja üldise kokkuleppega määratletud kirjutamata reeglid.

RATIFIKATSIOON

toiming, millega valitsus või organisatsioon väljendab peale allakirjutamist ametlikult oma seotust lepingu või muu rahvusvahelise kokkuleppega. Eestis tähendab ratifitseerimine lepingu kinnitamist Riigikogu poolt.

PETTUS

vaenlase uskuma panemine, et tal on õigus kaitsele või et ta peab pakkuma kaitset, kavatsusega seda usaldust reeta.

RELVAKONFLIKT

olukord, mille puhul kaks või rohkem organiseeritud rühma osalevad rahvusvahelises või siseriiklikus relvastatud võitluses.

RIIGISESELT ÜMBERASUSTATUD ISIK

inimesed, kes on lahkunud oma kodudest, kuid mitte oma maalt tagakiusamishirmu tõttu, relvastatud konflikti või vägivalda tagajärgede, inimõiguste rikkumiste või looduslike või inimese poolt tekitatud katastroofide vältimiseks.

RWANDA RAHVUSVAHELINE KRIMINAALKOHUS (ICTR)

kohus, mis loodi Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni poolt 1995. aastal mõistmaks kohut isikute üle, kes vastutavad ajavahemikus 01.01.1994– 31.12.1994 Rwanda territooriumil ja rwandalaste poolt naaberriikides toime pandud genotsiidi, inimsusevastaste kuritegude ja sõjakuritegude eest.

SISEKONFLIKT

relvastatud konflikt, mis leiab aset riigi territooriumil valitsuse ja mässuliste rühmade vahel või üksteisega võitlevate relvastatud gruppide vahel (vaata „mitterahvusvaheline relvastatud konflikt“).

SISERAHUTUSED

vägivaldalaadsetest põhjustatud tõsine kriis riigikorras, mis ei moodusta relvastatud konflikti (näiteks massirahutused, võitlus fraktsioonide vahel või võimude vastu).

SOTSIAALNE SURVE (MITTEJURIIDILINE)

perekonna, sõprade või teiste inimeste mõju üksikisiku teatavale käitumisviisile.

SÕJAKURITEGU

rahvusvahelise humanitaarõiguse tõsine rikkumine, näiteks tahtlik tapmine, piinamine ja ebainimlik kohtlemine, suurte kannatuste tahtlik põhjustamine, füüsilise puutumatus või tervise tõsine ohustamine, tsiviilelanikkonna ründamine, ebaseaduslik väljasaatmine või elanikkonna rühmade ümberasustamine, keelatud relvastuse või sõjapidamisviiside kasutamine (keemilised, bakterioloogilised või süütereelvad) või ühiskondliku- või eraomandi rüüstamine.

SÕJALINE VAJADUS

põhimõte, mille kohaselt sõjajalal oleval riigil on õigus kasutada teatud määral jõudu, mis on vajalik sõjaliste eesmärkide saavutamiseks, kui sõja eesmärk on vaenlase täielik alistamine võimalikult kiiresti ning minimaalsete inimkaotuste, materiaalsete ja finantsiliste kahjudega.

SÕJALISED OBJEKTID

objektid, mis oma iseloomu, asupaiga, eesmärgi või kasutuse tõttu aitavad tõhusalt kaasa sõjategevusele ja mille hävitamine pakub kindlat sõjalist kasu.

sõjavang

rahvusvahelises relvastatud konfliktis vangivõetud võitleja. Sellele seisundile on õigus ainult teatud tingimustele vastavatel võitlejatel (peamiselt relvajõudude liikmetel).

tagajärg (mittejuriidiline)

tegevusest või käitumisest tulenev olukord.

tsiviilelanik

isik, kes ei ole võitleja.

tsiviilelanike ja võitlejate eristamine

võitluses mitteosalevate ja osalevate isikute eristamine on rahvusvaheline humanitaarõiguse põhiprintsiip, mis on kinnitatud Genfi konventsioonide I Lisaprotokolliga (art 48):

Tsiviilelanikkonna ja tsiviilobjektide austamise ja kaitse tagamiseks peavad konfliktiosalised alati tegema vahet tsiviilelanikkonna ja võitlejate vahel ning tsiviilobjektide ja sõjaliste sihtmärkide vahel ning sellest tulenevalt suunama oma operatsioonid üksnes sõjaliste sihtmärkide vastu.

tsiviilobjekt

mittesõjaline objekt.

tõsised rikkumised

Genfi konventsioonides määratletud kõige tõsisemad rahvusvahelisest humanitaarõigusest üleastumised:

- tahtlik tapmine
- piinamine või ebainimlik kohtlemine, sealhulgas bioloogilised katsed
- suurte kannatuste tahtlik põhjustamine või raskete kehavigastuste või tervisekahjustuste tekitamine ning vara laialdane hävitamine ja omandamine, milleks ei ole sõjalist vajadust ja mis on toime pandud ebaseaduslikult ja hoolimatult
- sõjavangi teenima sundimine vaenuliku jõu kaitsejõududes
- sõjavangilt või muult kaitstud isikult ausa ja

Sõnastik

- regulaarse kohtumõistmise õiguse äravõtmine
- kaitstud isiku ebaseaduslik väljasaatmine või ümberpaigutamine või ebaseaduslik vangistamine, kaitstud isiku teenima sundimine vaenuliku jõu kaitsejõududes
- pantvangi võtmine

Lisaprotokoll I laiendas seda nimekirja ja lisas järgmised teod:

- ründed tsiviilelanikkonna või üksikute tsiviilelanike vastu
- valimatud ründed, mis mõjutavad tsiviilelanikkonda või tsiviilobjekte
- ründed ohtlike jõude sisaldavate rajatiste vastu
- ründed kaitseta paikkondade ja demilitariseeritud tsoonide vastu
- Punase Risti või Punase Poolkuu embleemi pettuslik kasutamine
- sõjavangide repatrieerimisega õigustamatu viivitamine
- apartheid ning muu ebainimlik ja alandav kohtlemine.
- ründed ajaloomälestiste, kunstiväärtuste või usukultuskohtade vastu.

KÕRVALE KALDUMA (MITTEJURIIDILINE)

ära võtma.

VALIMATU TOIMEGA RELV

relv, mis tabab nii tsiviilelanikke ja tsiviilobjekte kui ka võitlejaid ja sõjalisi objekte või mis jätkab tapmist peale sõjategevuse lõppemist.

VALIMATUD RÜNDED

rünnakud sõjaliste objektide ja tsiviilelanike või tsiviilobjektide vastu, ilma neid eristamata.

VÕITLEJA

isik, kes võtab otseselt osa sõjategevusest või on relvastatud konfliktis osaleva riigi või organisatsiooni relvajõudude liige.

VÕITLUSVÕIMETU (HORS DE COMBAT)

nii iseloomustatakse võitlejaid, kes on vangi võetud või haavatud või kes on haiged või sattunud merehätta ning pole seetõttu enam suutelised võitlema.

ÜHINEMINE

toiming, millega valitsus nõustub siduma end juba jõusoleva lepinguga.

ÜMBERASUSTATUD ISIK

[vaata riigisisesele ümberasustatud isik].

